ग्रामीण महिला संगठन निर्माण र परिचालन शैलीमा आएको परिवर्तन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

कमला घिमिरे

रोल नं. : १८४०६६

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२४-११९०-२००६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा

२०७३

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी सङकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह द्धितीय वर्ष दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि क्रमाङ्क १८४/०६६ का शोधार्थी **श्री कमला घिमिरेले ग्रामीण महिला सङ्गठन निर्माण र परिचालन शैलीमा आएको परिवर्तन** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७३ चैत्र १८

____

रामचन्द्र बराल (पिएच डी)

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस मानविकी सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि छात्रा **कमला घिमिरेले ग्रामीण महिला सङ्गठन निर्माण र परिचालन शैलीमा आएको परिवर्तन** शीर्षकमा प्रस्तुत गरेको यो शोध पत्र स्नातकोत्तर तह उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....

रामचन्द्र बराल (पिएच डी)

शोध निर्देशक

....

शुक्रराज अधिकारी (पिएच डी)

बाह्य परीक्षक

....

प्रा. विश्व कल्याण पराजुली

विभागीय प्रमुख

मिति : वि.सं. २०७३ चैत्र १८

कृतज्ञता ज्ञापन

ग्रामीण महिला सङ्गठन निर्माण र परिचालन शैलीमा आएको परिवर्तन विषयक यो शोध पत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह द्धितीय वर्ष शोधकार्य प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । यसको लागि म समाजशास्त्र विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा प्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

यो शोधपत्र तयार गर्नका लागि आफ्नो अमूल्य समय दिएर मार्गनिर्देशन गर्नु हुने मेरा आदरणीय गुरू शोध निर्देशक रामचन्द्र वराल ज्यू प्रति हृदय देखि नै कृतज्ञ छु । यसै गरि सामाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास शास्त्र विभागका विभागीय प्रमुख प्रा. विश्वकल्याण पराजुली ज्यू प्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु । मलाइ यो शोधपत्र तयार पार्नको लागि आफ्नो अमूल्य सल्लाह प्रदान गर्नुहुने विभागीय सदस्यहरू तथा पुस्तक र अन्य सामाग्रीहरू उपलब्ध गराइ दिनु हुने पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय पुस्तकालयका प्रमुख तथा अन्य सहयोगी कर्मचारीहरूलाई पनि धेरै धन्यवाद प्रदान गर्दछु ।

यसै गरी शोधपत्र लेखनका क्रममा मलाई निरन्तर प्रेरणा र मार्गदर्शन गर्नु हुने विभिन्न विद्धान महानुभावहरू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन प्रकट गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा हरतरहले सुझाव, प्रेरणा कम्प्यूटर लिपि गर्ने मेरा श्रीमान् जनक प्रसाद बेल्वासे प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । स्थलगत अध्ययन अवलोकनका क्रममा आफ्नो अमूल्य सुझाव दिएर सहयोग गर्ने कपिलवस्तु क्षेत्रका जिल्ला प्रशासन कार्यालयका कर्मचारी, महिला विकास कार्यालयका कर्मचारी, जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका, गा.वि.स र सामाजिक सङ्गठनमा आवद्ध महिला व्यक्तित्वलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

अन्त्यमा तत्थ्याङ्क संकलनका क्रममा मलाई सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण उत्तरदाताहरूलाई म हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्न चाहन्छु । यथेष्ट सहयोग पुऱ्याउनु हुने सहृदयी तथा सहपाठी जमुना शर्मा, पेमडोल्मा शेर्पा, दिलकुमारी पौडेलमा पनि विशेष धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु । समय–समयमा सामाग्री संकलनमा साथ दिने मेरा परिवारका सदस्यहरूप्रति हृदय देखि नै आभार प्रकट गर्दछु ।

मिति : २०७३ चैत्र १८

कमला घिमिरे

शोधसार

ग्रामीण महिला सङ्गठन निर्माण र परिचालन शैलीमा आएको परिवर्तन शीर्षकमा गरिएको यो शोधपत्र संगठन निर्माण र परिचालनका सवालमा केन्द्रीत गरिएको अध्ययन हो । यसमा संगठन निर्माण र नेतृत्व हैसीयतमा रुपान्तरण गर्न समाज परिचालनका शैलीहरूसँग के कस्तो तालमेल भइरहेको छ र ग्रामीण क्षेत्रमा समाज परिचालनका अभ्यासहरूले महिलाहरूको संगठन निर्माणका ढाँचाहरूमा कस्तो परिवर्तन गरिरहेको छ भन्ने सवालमा केन्द्रीत गरिएको छ । यसकारण यो अध्ययनमा लैंगिक दृष्टिकोणले हेरिएको नभइ संगठन निर्माण र समाज परिचालनका दृष्टिकोणले हेर्न खोजिएको तथा समाजशास्त्रीय हिसावमा प्रकार्यबादी दृष्टिकोणले अध्ययन गरिएको छ ।

कपिलवस्तु जिल्लामा रहेका समाजिक महिला सङ्गठनमा आवद्ध सदस्यहरू मध्ये १०० जना सदस्यहरूलाई उत्तरदाताको रुपमा छनोट गरिएको छ । यस अध्ययनले मुलत : ग्रामीण महिला सामाजिक सङ्गठनशैलीको विश्लेषण गर्ने र महिला सङ्गठनको रुपान्तरणमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू पत्ता लगाउने उदेश्य लिएको छ । सैद्धान्तिक विश्लेषणको लागि समाज परिचालन अवधारणा र प्रकार्यवादी समाजशास्त्रीय अवधारणाको प्रयोग गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रमा प्राथमिक र द्वितिय दुवै खालका तथ्याङ्क प्रयोग गरिएको छ । आवश्यकता अनुसार सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक तथ्याङ्क प्रयोग गरिएको छ । साथै तथ्याङ्क संकलन गर्नका निमित्त कार्य क्षेत्र अध्ययन, प्रश्नावली अनुसूची, मुख्य सूचनादाता छलफल र द्वितीय स्रोतको प्रयोग गरिएको छ ।

समाजको नियमित रुपान्तरणसँगै सामाजिक सङ्गठन र सामाजिक प्रकृयाहरूको पनि नियमित रुपान्तरण हुने गरेको छ । यसै क्रममा कपिलवस्तु जिल्लाका महिला सङ्गठनहरूमा पनि आधुनिक युगसँगको सम्पर्क र आन्तरिक तथा बाह्य परिस्थितिसँगको अन्तरक्रियात्मक सम्बन्धका कारण विभिन्न स्थानीय ढाँचाका सङ्गठन निर्माण र परिचालन शैलीहरूमा रुपान्तरण देखा परेको पाइएको छ । समाज परिचालनका क्रियाकलापहरूले महिला समूहहरूमा सङ्गठन निर्माण, बचत संकलन र आन्तरिक श्रोत तथा सम्बन्ध परिचालनका तरिकाहरू सहजीकरण गरेर पनि आवधिक परिवर्तनहरू निर्माण गरेको छ भने कतिपय अवस्थामा स्थान विशेषका परिस्थितिक कारणहरूले सामाजिक रुपमा सामुदायिक सङ्गठनहरूको निर्माणका आधार तथा परिवर्तनका कारणहरू सिर्जना गर्ने गरेको यो अध्ययनले देखाएको छ । यस्ता कारक तत्वहरू स्थानीय, बाह्य कारणका साथै ऐतिहासिक र तत्कालिक कारण हुने तथ्य यो अध्ययनले अगाडि सारेको छ ।

विषय सूची

	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	*I*
स्वीकृति पत्र	*II*
कृतज्ञता ज्ञापन	*III*
शोध सार	*Iv*
विषय सूची	*IV*
संक्षिप्त शब्द	*VI*
तालिका सूची	*X*
परिच्छेद एक : परिचय	**१-७**
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	३
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	४
१.४ अध्ययनको सीमा	४
१.५ अनुसन्धानको औचित्य तथा महत्व	५
१.६ शोधपत्रको साङ्गठनिक रूपरेखा	६
परिच्छेद दुई : सन्दर्भ सहित्य समीक्षा	**८-३३**
२.१ सैद्धान्तिक समिक्षा	८
२.१.१ प्रकार्यवादी अवधारणा	८
२.१.२ सामाजिक परिचालन अवधारणा	१०
२.२ नेपालमा समाज परिचालनको अभ्यास	१२
२.३ नेपालमा महिला समूह र सामाजिक आन्दोलनको ऐतिहासिकता	१९
२.४ नेपालमा महिला समूहका सामाजिक आन्दोलनहरू	२४
२.५ पूर्व अध्ययनको समीक्षा	३०
परिच्छेद तीन : अनुसन्धान पद्धति	**३४-३८**
३.१ अनुसन्धान विधि तथा प्रक्रियाहरू	३४

३.२ अनुसन्धान ढाँचा ३५

३.३ समग्र नमुना छनोट ३५

३.४ तथ्याङ्क स्रोतहरु र प्रकृति ३५

३.५ प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन विधि ३६

३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण प्रक्रिया ३६

३.७ अध्ययन क्षेत्र छनोटको औचित्य ३७

३.८ अध्ययनको समयावधी ३७

३.९ तथ्यांक संकलनमा आइपरेका कठिनाईहरु ३८

परिछेद चार : महिला सङ्गठन निर्माण र परिचालनका स्थानीय ढाँचाहरू ३९-५६

४.१ महिला सङ्गठनमा आबद्ध सदस्यहरूको सामाजिक पहिचान ३९

४.२ शैक्षिक आधारमा वर्गीकरण ४१

४.३ पेशागत आधारमा परिवारको विवरण ४२

४.४ उत्तरदाताको सहभागिताको आँकडा ४४

४.५ पारिवारिक आँकडा ४६

४.६ स्थानीय महिला सङ्गठनका ढाँचाहरु ४६

४.७ महिला सङ्गठनले गर्ने कामका प्रकारहरु ४८

४.८ महिलाहरुको वैवाहिक तथा उमेरगत विवरण ५०

४.९ महिला सङ्गठन निर्माण र रुपान्तरणमा प्रभाव पार्ने स्थानीय तत्वहरु ५१

४.१० महिला सङ्गठन निर्माण र रुपान्तरणमा प्रभाव पार्ने बाह्य कारक तत्वहरु ५४

परिच्छेद पाँच : अध्ययनको सार, निष्कर्ष तथा सुझावहरू ५७-६१

५.१ अध्ययनको सार ५७

५.२ अध्ययनको प्राप्ति ५८

५.३ निष्कर्ष ६०

५.४ सुझावहरू ६०

सन्दर्भ सामाग्री

परिशिष्टहरू

तालिका सूची

तालिका शीर्षक		पृष्ठ
२.१	सामाजिक परिचालनका प्रणालीहरू	१९
४.१	महिलाहरूको सङ्गठनमा आवद्ध जातीय पहिचानका आधारमा सदस्यहरू	४०
४.२	सङ्गठित महिलाहरूको शैक्षिक आधारमा वर्गीकरण	४१
४.३	पेसागत आधारमा परिवारको विवरण:	४२
४.४	अध्ययनमा समेटिएका उत्तरदाताको सहभागिताको आँकडा	४४
४.५	उत्तरदाताको पारिवारिक आँकडा	४५
४.६	महिला सङ्गठनका प्रकारहरू	४७
४.७	महिला सङ्गठनले गर्ने कामका प्रकारहरू	४८
४.८	नेतृत्वमा सहभागी महिलाहरूको बैबाहिकता तथा उमेरगत विवरण	५०
४.९	महिला सङ्गठनका लागि स्थानीय प्रेरक तत्वहरू	५२